

FCR YAYIN LTD.

Genel Yayın No | General Publication Number: 1639

FCR Sertifika no | Certificate Number: 46550

ISBN: 0000 0004 4657 1968

ROR ID: ror.org/00zznvq98

Fecr Yayınları

Yayın No | Publication Number: 987

Kitap Adı: Tefsir Hâşiye Geleneğinde *Hâşiyetü'ş-Şihâb* -Usûl ve Muhteva Odaklı Bir İnceleme-

Book Title: *Hâshiya al-Shihâb* within the Tradition of Tafsîr Hâshiya: An Analytical Study of Methodology and Content

ISBN: 978-625-5576-41-5

DOI: doi.org/10.70458/fcr.9786255576415

Yazar | Author: Adem GÖRMÜŞ | orcid.org/0000-0002-6671-1126

Kurum | Institution: Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

ROR ID: ror.org/01dvabv26

Editör | Editor: Güvenç ŞENSOY | orcid.org/0000-0002-7003-4228

Yayın Türü | Publication Type: Kitap | Book - Monograph

Yayın Dili | Language: Türkçe | Turkish

Ebat | Dimensions: 13,5 x 21 cm

Baskı Sayısı | Edition: 1

Sayfa Sayısı | Pages: 245

Yayın Tarihi | Publication Date: Haziran | June 2025

Yayın Yeri | Place of Publication: Ankara, Türkiye

Mizanpaj ve Kapak | Layout and Cover Design: FCR

Baskı ve Cilt | Printing and Binding: NY MATBAACILIK (Sertifika no: 50732)

Konu Kategorisi | Subject Categories

BIC: HRH | İslam | Islam

BISAC: RELO37000 | Din / İslam / Genel | Religion / Islam / General

THEMA: QRH | İslam: Tefsir, Yorum ve Eleştiri | Islam: commentaries, exegesis, criticism

LC: BP130.2 | İslam - Kur'an - Tefsir ve Yorumu | Islam - The Qur'an - Interpretation and Commentary

Atf Bilgisi | Cite as: Görmüş, Adem. *Tefsir Hâşiye Geleneğinde Hâşiyetü'ş-Şihâb -Usûl ve Muhteva Odaklı Bir İnceleme-*. Fecr Yayınları, 2025.

© All rights reserved | FCR YAYIN LTD.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 06050

Altındağ-Ankara/TÜRKİYE • Tel: +90 (312) 310 08 60

www.fcr.com.tr • fcr@fcr.com.tr

Tefsir Hâşiyeye Geleneginde
Hâşiyetü'ş-Şihâb

-Usûl ve Muhteva Odaklı Bir İnceleme-

Adem GÖRMÜŞ

Ankara 2025

Yazar Hakkında | About the Author

Adem GÖRMÜŞ

1989 yılında İstanbul'da doğdu. 2007 yılında Kartal Mehmet Akif Ersoy İmam-Hatip Lisesi'nden, 2013 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2017 yılında yüksek lisansını, 2024 yılında ise Tefsir alanında doktorasını tamamladı. 2013-2015 yılları arasında Konya'da imam-hatip olarak görev yaptı. 2015 yılından itibaren Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde araştırma görevlisi olarak çalışmakta olup, görevine hâlen aynı kurumda devam etmektedir.

Adem Görmüş was born in 1989 in Istanbul. He graduated from Kartal Imam Hatip High School in 2007 and from the Faculty of Theology at Ankara University in 2013. He completed his master's degree in 2017 and earned his PhD in Qur'anic Exegesis (Tafsir) in 2024. Between 2013 and 2015, he served as an imam-khatip in Konya. Since 2015, he has been working as a research assistant at the Faculty of Theology, Zonguldak Bülent Ecevit University, where he continues to serve.

Kitap Hakkında

Tefsir Hâşîye Geleneğinde Hâşiyetü'ş-Şihâb

-Usûl ve Muhteva Odaklı Bir İnceleme-

On yedinci yüzyılda yaşamış Mısırlı Hanefî âlim Şihâbüddîn el-Hafâcî (ö. 1069/1659), *Înâyetü'l-Kâdî ve Kifâyetü'r-Râdî* adlı *Beyzâvî Hâşiyesi*, tefsir hâşîye geleneği içerisinde önemli bir yere sahiptir. Arap dilinde ortaya koyduğu eserlerle kendi asrının önde gelen dilbilimcisi olmasının yanında *Beyzâvî Tefsiri*'ne yazdığı hâşiyesiyle şöhretini Osmanlı payitahtında artırmıştır. Bunun üzerine birçok yerde kendisine kaza yetkisi verilmiştir. Bu eser, kendisinden önceki hâşiyelerde ele alınan meseleleri daha derinlikli ve sistematik biçimde işlemekle birlikte özgün katkı ve eleştirilere yer vererek öne çıkmıştır. Üslubu, muhtevası ve usulüyle sonraki tefsir ve hâşiyelere de etki etmiştir.

Bu çalışma, Hafâcî'nin hâşiyecilik anlayışını ve onun tefsir hâşîye geleneği içindeki yerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma bir giriş ve dört ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde konunun amacı, önemi ve kullanılan kaynaklar tanıtılmıştır. Birinci bölüm, İslam telif geleneğinde tefsir hâşiyeciliğini tanım, tarihî gelişim ve temel özellikler açısından ele almaktadır. İkinci bölümde, Hafâcî'nin hayatı, ilmî kişiliği, eserleri ve yaşadığı dönemin ilmî ve sosyo-politik bağlamı incelenmiştir. Üçüncü bölüm, ele alınan hâşiyeyi üslup, yöntem ve kaynak kullanımını açısından analiz etmektedir. Dördüncü ve son bölümde ise eser, ulûmu'l-Kur'ân ve tefsir ilmi bağlamında değerlendirilerek içerik yönüyle tahlil edilmiştir. İçerik tahlil edilirken meşhur Beyzâvî hâşiyeleriyle mukayeselere de yer verilmiştir. Ayrıca eserin sonraki literatüre etkisi *Konevî Hâşiyesi* ve kendisinden sonra yazılan *Âlûsî, Kâsımî ve El-malûh* gibi müstakil tefsirlerde ona yapılan atıflar üzerinden gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir; Beyzâvî, Hâşîye; Şihâbüddin el-Hafâcî; İnâyetü'l-Kâdî ve Kifâyetü'r-Râdî

About the Book

“Ḥāshiyā al-Shihāb within the Tradition of Tafsīr Ḥāshiyā: An Analytical Study of Methodology and Content”

The 17th-century Egyptian Ḥanafī scholar Shihāb al-Dīn al-Khafājī (d. 1069/1659) holds an important place in the tradition of Qur’anic marginal commentaries (*ḥawāshī*) through his ḥāshiyā on *al-Bayḍāwī’s Tafsīr*, titled *‘Ināyat al-Qāḍī and Kifāyat al-Rāḍī*. In addition to being one of the leading linguists of his era through his numerous works in Arabic linguistics, al-Khafājī gained further prominence in the Ottoman capital thanks to his commentary on *al-Bayḍāwī’s Tafsīr*. As a result, he was granted judicial authority (*qaḍā’*) in various regions. His ḥāshiyā distinguishes itself by addressing previously discussed issues in a more systematic and in-depth manner, while also offering original contributions and critical perspectives. In terms of style, content, and methodology, it exerted considerable influence on subsequent works of tafsīr and marginal commentary. This study aims to examine al-Khafājī’s approach to marginal commentary and assess his place within the tradition of tafsīr ḥāshiyas. The work consists of an introduction and four main chapters. The introduction presents the aim, significance, and sources of the study. The first chapter outlines the tradition of tafsīr marginalia in the context of Islamic scholarly writing, discussing its definition, historical development, and key features. The second chapter explores al-Khafājī’s life, scholarly identity, works, and the intellectual and socio-political context of his era. The third chapter analyzes his ḥāshiyā in terms of stylistic features, methodology, and source usage. The fourth and final chapter evaluates the work in relation to *‘ulūm al-Qur’ān* and the science of tafsīr, offering a content-based analysis. In this section, comparisons are also made with other well-known ḥāshiyas on al-Bayḍāwī. Furthermore, the influence of al-Khafājī’s Ḥāshiyā on later literature is demonstrated through references found in the *Konevī’s Ḥāshiyā* and in independent tafsīrs written after him, such as those of *Ālūsī*, *Qāsimī*, and *Elmalīh*.

Keywords: Tafsīr; al-Bayḍāwī; Ḥāshiyā, Shihāb al-Dīn al-Khafājī; ‘Ināyat al-Qāḍī and Kifāyat al-Rāḍī

“Babaannem Şefika’nın Aziz Hatırası’na...”

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	13
GİRİŞ	15
Konu	15
Amaç, Yöntem ve Plan	16
Literatür	17
Kavram Haritası	26
Tefsir	27
Te'vîl	28
Şerh	30
Hâşiye.....	31
Ta'lik	32

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM TEFSİR GELENEĞİNDE HÂŞİYECİLİK.....	35
1. Hâşiye Yazıcılığının Sebepleri	38
2. Tefsir Hâşiyeciliğinin Tarihçesi	43
3. Tefsir Hâşiyelerinin Genel Özellikleri	55
4. Eğitim Sistemi ve Medreselerle İlişkisi	57
5. Hâşiyeciliğe Yöneltilen Tenkitler ve Değerlendirilmesi.....	61
6. Tefsir Hâşiyeciliğinde Kaynak Metin Olarak Beyzâvî'nin <i>Envâru't-Tenzîl</i> 'i	67

İKİNCİ BÖLÜM

ŞİHÂBUDDİN EL-HAFÂCÎ'NİN HAYATINA GENEL BİR BAKIŞ	73
1. Şihâbüddin el-Hafâcî'nin Hayatı	74
1.1. Hocaları	81
1.2. Talebeleri	83
2. Şihâbüddin el-Hafâcî'nin Yetiştirdiği Ortam.....	85
2.1. Dönemin Siyasî Durumu	85
2.2. İlmî Ortam	93
3. Eserleri	97
3.1. <i>Tırâzu'l-Mecâlis</i>	97
3.2. <i>Şifâü'l-ğalîl fî mâ fî kelâmi'l-Arabi mine'd-dahîl</i>	98

3.3. Şerhu Muğni'l-lebîb.....	98
3.4. Şerhu Durreti'l-ğavvâs fî evhâmi'l-havâs	99
3.5. Reyhânetü'l-elibbâ ve zehrati'l-hayâti'd-diinyâ	99
3.6. Nesîmü'r-riyâz fî şerhi Şifâi'l-Kâdî İyâz	100
4. İlmi Şahsiyeti ve Ulemâ Nazarındaki Konumu.....	101
5. Edebî Şahsiyeti.....	103
6. İtikadî Mezhebi	107

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞİHÂBUDDİN EL-HAFÂCÎ'NİN İNÂYETÜ'L-KÂDÎ VE

KİFÂYETU'R-RÂDÎ ADLI ESERİNDEKİ YÖNTEMİ	109
1. Eserin Adı.....	109
2. Eserin Telif Sebebi.....	109
3. Üslubu	110
3.1. Soru-Cevap (Fenkale/Fenkule) Üslubu	111
3.2. İhtilaflı Konulara Şerh Düşmesi	112
3.3. Bir Konuyu Alt Başlıklara ve Kısımlara Ayırma Üslubu.....	114
3.4. Müttevazî Üslubu	116
4. Yöntemi.....	117
4.1. Musannif'in İbarelerinin İzahı.....	117
4.2. Âyet ve Hadislerde Geçen Kavramların İzahı	120
4.3. Beyzâvî'nin Sözündeki Fayda ve Latifeleri Gösterme.....	121
4.4. Hadislerin Tahrîci ve Açıklaması	121
4.5. Şiirlerin Tahrîci ve Açıklaması.....	124
4.6. Dilbilimsel Açıklamalar	127
4.7. İhtilaflı Meselelerdeki Tutumu.....	134
4.8. Ansiklopedik Bir Usul Benimsemesi.....	136
4.9. Tenkide Yer Vermesi.....	136
4.10. Beyzâvî'yi Savunması.....	141
5. İnâye'nin Kaynakları.....	143
6. İnâye'nin Kaynaklığı	149

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İNÂYETÜ'L-KÂDÎ'NİN KUR'ÂN İLİMLERİ VE

TEFSİR ÇEŞİTLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	153
1. Kur'ân İlimleri.....	153

1.1. Esbâb-ı Nüzûl.....	155
1.2. Keyfiyet-i Nüzûl.....	157
1.3. Garîbu'l-Kur'ân.....	161
1.4. Hurûf-ı Mukatta'a.....	164
1.5. Nâsîh ve Mensûh.....	165
1.6. Muhkem ve Müteşâbih.....	167
1.7. İ'câzü'l-Kur'ân.....	170
1.8. Hakikat ve Mecâz.....	174
2. Tefsir Çeşitleri.....	175
2.1. Rivâyet Tefsiri ve Metodu.....	177
2.1.1. Kur'ân'ın Kur'ân ile Tefsiri.....	177
2.1.2. Kur'ân'ın Sünnet ile Tefsiri.....	178
2.1.3. Kur'ân'ın Sahâbe Kavli ile Tefsiri.....	179
2.1.4. Kur'ân'ın Tâbiûn Kavli ile Tefsiri.....	180
2.2.5. Kırâat Vecihleriyle Tefsir.....	181
2.2. Dirâyet Tefsirleri.....	182
2.2.1. Lügavî Tefsir.....	182
2.2.1.1. Lügat, Sarf ve İştikâk.....	183
2.2.1.2. İ'râbu'l-Kur'ân.....	186
2.2.1.3. Belâgat.....	188
2.2.2. Kelâmî Tefsir.....	192
2.2.3. Fıkhî Tefsir.....	196
2.2.4. İşârî Tefsir.....	202
2.2.5. Felsefî ve Mantıkî Tefsir.....	206
3. Hafâcî'nin Kur'an İlimleri ve Tefsir Yönteminin Tespiti.....	213
SONUÇ	217
KAYNAKÇA	221
EKLER	237
<i>Hâşiyetü'ş-Şihâb</i> 'ın Yazma (Müellif Hattı) ve Matbû Nüshaları.....	237
DİZİN	241

ÖN SÖZ

Tefsir tarihinin uzun bir dönemini kapsayan hâşiye geleneği, özlü ve vecîz tefsirlerin telifiyle birlikte zamanla geniş bir literatür ortaya çıkarmıştır. Bu geleneğin oluşum ve gelişiminde en önemli simalardan biri Kâdî Beyzâvî'dir (ö. 685/1286). Onun tefsiri, üzerine en fazla hâşiye ve ta'lik yazılan eser hâline gelmiş; bu alanda hiçbir tefsirin ulaşamadığı bir ayrıcalığa sahip olmuştur. Şihâbüddîn el-Hafâcî'nin (ö. 1069/1659) *Hâşiyetü's-Şihâb* adıyla meşhur olan *Înâyetü'l-Kâdî ve Kifâyetü'r-Râdî* adlı eseri *Beyzâvî Tefsiri*'nin en önemli hâşiyelerindendir.

Tefsir hâşiyeleri genel olarak okuyucuya izah, tahlil ve tahkik odaklı metinler sunmayı hedeflemiş; metin merkezli bir yaklaşımla dilbilimsel açıklamalara ağırlık vermiştir. Bunun yanında hadis, tefsir, fıkıh, kelâm, tasavvuf ve felsefe gibi İslâmî ilimlerin çeşitli meselelerine de hâşiyelerde yer verilmiştir. Şihâbüddîn el-Hafâcî, Beyzâvî'nin *Envâru't-Tenzîl* adlı eserindeki neredeyse her kelimeyi açıklamış; lugavî izahlara girişmiş, hadisler ve şiirlerin tahricini yapmış ve zaman zaman Beyzâvî'den farklı olarak âyetin tefsirine dair kendi görüşlerini ortaya koymuştur. İştikak, lügat, sarf, nahiv ve belagat alanlarındaki yetkinliğiyle *Înâye*, diğer hâşiyeler arasında müstesna bir konuma sahip olmuş; ayrıca Beyzâvî'nin tercihlerine yönelik eleştirileriyle dikkat çekmiştir. Bu özellikleriyle kendinden sonra yazılan tefsir ve hâşiyelere kaynaklık etmiştir. Dolayısıyla eserin muhteva, usul ve etkisi açısından incelenmesi, tefsir hâşiye literatürüne önemli bir katkı olarak değerlendirilmelidir.

Çalışmanın tüm aşamalarında desteğini esirgemeyen muhterem hocam Prof. Dr. Mehmet Halil Çiçek'e; eleştiri ve önerileriyle katkı sunan Prof. Dr. Nuri Adıgüzel, Doç. Dr. Harun Şahin, Doç. Dr. Şemsettin Işık, Doç. Dr. Hasan Yücel ve Doç. Dr. Ali Soylu'ya; çalışmanın ilk hâlini okuyarak tavsiyeleriyle katkı

sağlayan kıymetli dostum Doç. Dr. Halil Ortakçı'ya, çalışmanın editörlüğünü yaparak kitaplaşmasını destekleyen değerli dostum Dr. Öğr. Üyesi Güvenç Şensoy'a, kendisinden çokça istifade ettiğim mesai arkadaşım Arş. Gör. Dr. Ahmet Sağlam'a; yazma eserlerin temini ve incelenmesi konusunda her türlü kolaylığı sağlayan Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'na; bu süreçte desteğini esirgemeyip yükümü hafifleten kıymetli eşime, akıllı ve uslu durarak işimi kolaylaştıran sevgili yavrularıma; beni yetiştirip ilme yönlendiren muhterem anne ve babama gönülden teşekkür ederim.

Adem GÖRMÜŞ
Zonguldak 2025